

MARIA ŻYCHOWSKA

ARCHITEKTURA RADYKALNA RADICAL ARCHITECTURE

Streszczenie

Celem artykułu jest przypomnienie kilku zjawisk w architekturze XX wieku. Można przywołać awangardowe dokonania z I połowy stulecia i projekty, których zamierzeniem było radykalne odcięcie się od przeszłości. Kolejne odnoszą się do fenomenu twórczych przemian w sztuce we Włoszech z przełomu lat 60. i 70. Jeszcze inny rodzaj radykalizmu w architekturze przedstawił Lebbeus Woods. Stworzył serie rysunków będących propozycją restauracji miejsc zniszczonych wojną. Jego odrealnione kreacje miały być wersją radykalnej odbudowy. Inny wariant architektury radykalnej to współczesne awangardowe realizacje. Metody badawcze obejmują wieloletnie studia nad dorobkiem współczesnej architektury, w rezultacie których dokonano analizy i syntezy wybranych zagadnień pozwalająca na uszczegółowioną prezentację wyników badań.

Słowa kluczowe: architektura, radykalizm, współczesność

Abstract

The aim of the paper is to recall several phenomena in the 20th-century architecture. One can evoke the avant-garde achievements of the first half of the century and projects whose intention was to radically discard the past. Others refer to the phenomenon of creative changes in art in Italy at the turn of the 1960s and 1970s. Yet another kind of radicalism in architecture was presented by Woods. He created a series of drawings proposing the restoration of places destroyed by war. His unreal creations were intended as versions of radical reconstruction. Another variant of radical architecture are contemporary avant-garde realizations. Research methods include long-term studies on the achievements of modern architecture, as a result of which an analysis and synthesis of selected issues is carried out allowing a more detailed presentation.

Keywords: architecture, radicalism, contemporaneity

Wstęp

Wydaje się, że w odniesieniu do architektury XX wieku wszystko już zostało przebadane i opisane. Jednak bogactwo zjawisk, radykalizm przemian, burzliwe dzieje i wielka różnorodność koncepcji, które charakteryzowały ubiegłe stulecie, nadal wzbudza zainteresowanie naukowców. Dodatkowo szeroko zakrojone obchody jubileuszu stulecia powołania szkoły Bauhausu przypominały o roli, jaką ta uczelnia odegrała w kreowaniu nowej architektury dla nowoczesnego społeczeństwa.

Dlatego przypomnienie wpływu, jaki wywarła na współczesną estetykę, myśl architektoniczną, a także na edukację w zakresie sztuki, w tym architektury, jest celowe. Biorąc pod uwagę chociażby dokonany tam eksperyment w systemie kształcenia, który jest wart przypomnienia, ponieważ nadal wiele jego elementów jest realizowanych we współczesnej praktyce nauczania inżynierów architektów.

Jednocześnie w ostatnich latach pojawiły się nowe wyzwania dotyczące zachowania materialnego dziedzictwa Bauhausu. Dotyczy ono głównie architektury modernistycznej. Niegdyś nowoczesna, radykalnie odpowiadająca na potrzeby mieszkaniowe, obecnie porzucana ze względu na niską jakość, złe konotacje i niemodną estetykę.

Warto przypomnieć, że awangardowe ruchy i rewolucyjne przemiany w koncepcji projektowania i w architekturze rozpoczęły się od wczesnych lat 20. XX wieku, kiedy to rosyjscy twórcy, odcinając się od przeszłości, tworzyli koncepcje nowoczesności. Istotnym jest też fakt, że wraz z rozwiązaniem Bauhausu nie ustała tendencja do poszukiwania nowatorskich planów i projektów odpowiadających na aktualne zapotrzebowania i mody.

Odnotować można jeszcze powojenne zjawiska schyłku lat 60. i początku lat 70. Następująca dewaluacja wartości modernizmu sprzyjała powstawaniu bardziej współczesnych koncepcji architektury na podstawie nowych spektakularnych technologii, dokonujących się zmian społecznych i nowatorskich pomysłów estetycznych. Taka sytuacja sprzyjała przebijaniu się twórców zainteresowanych kreacją wizjonerskich projektów nowoczesnego świata. Stąd też pojawienie się grup twórczych działających w różnych częściach Europy, jak

na przykład Archigram w Wielkiej Brytanii czy wiele podobnych grup we Włoszech – włoski fenomen twórczych przemian w sztuce, transformacja designu i architektury z przełomu lat 60. i 70. dokonał się pod wpływem zachodzących wówczas przemian społeczno–kulturowych.

Po wielu latach idea radykalizmu w architekturze pozostała nadal aktualna. Dlatego też warto dokonać dalszego przeglądu i zauważyć jeszcze inne zjawiska, których autorzy odwołują się do faktu tworzenia nowych, nieistniejących dotąd jakości. Czasami są to dokonania na pograniczu architektury, ale ich siła oddziaływania na odbiorców stanowi również pewną wartość.

Bauhaus

W ostatnim czasie pojawił się jako tytuł wystawy Festival Architektur RADIKAL¹ zorganizowanej w ramach programu obchodów stulecia szkoły Bauhausu w Dessau.

W tym miejscu należy wspomnieć, że w 1994 roku została powołana Fundacja Bauhaus Dessau finanso-

wana przez państwo Saksonia–Anhalt, komisarza rządu federalnego ds. kultury i mediów (BKM) oraz miasto Dessau–Roßlau². Jej statutowym zadaniem jest ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego pozostałego po tej uczelni. W latach 1925–1932 Bauhaus funkcjonował w Dessau i tam przeżywał swój rozkwit. Z jednej strony funkcjonowała szkoła, a z drugiej, dzięki inicjatywie kadry pedagogicznej, tworzona była architektura o modelowym charakterze, która poprzez nowoczesny design propagowała nowe sposoby życia oraz tworzyła stosowne warunki do życia ludzi. Jest ona obecnie wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO i świadczy o historii miejsca: jest przykładem dokonanych transformacji i restytucji dziedzictwa kulturowego tej awangardowej szkoły.

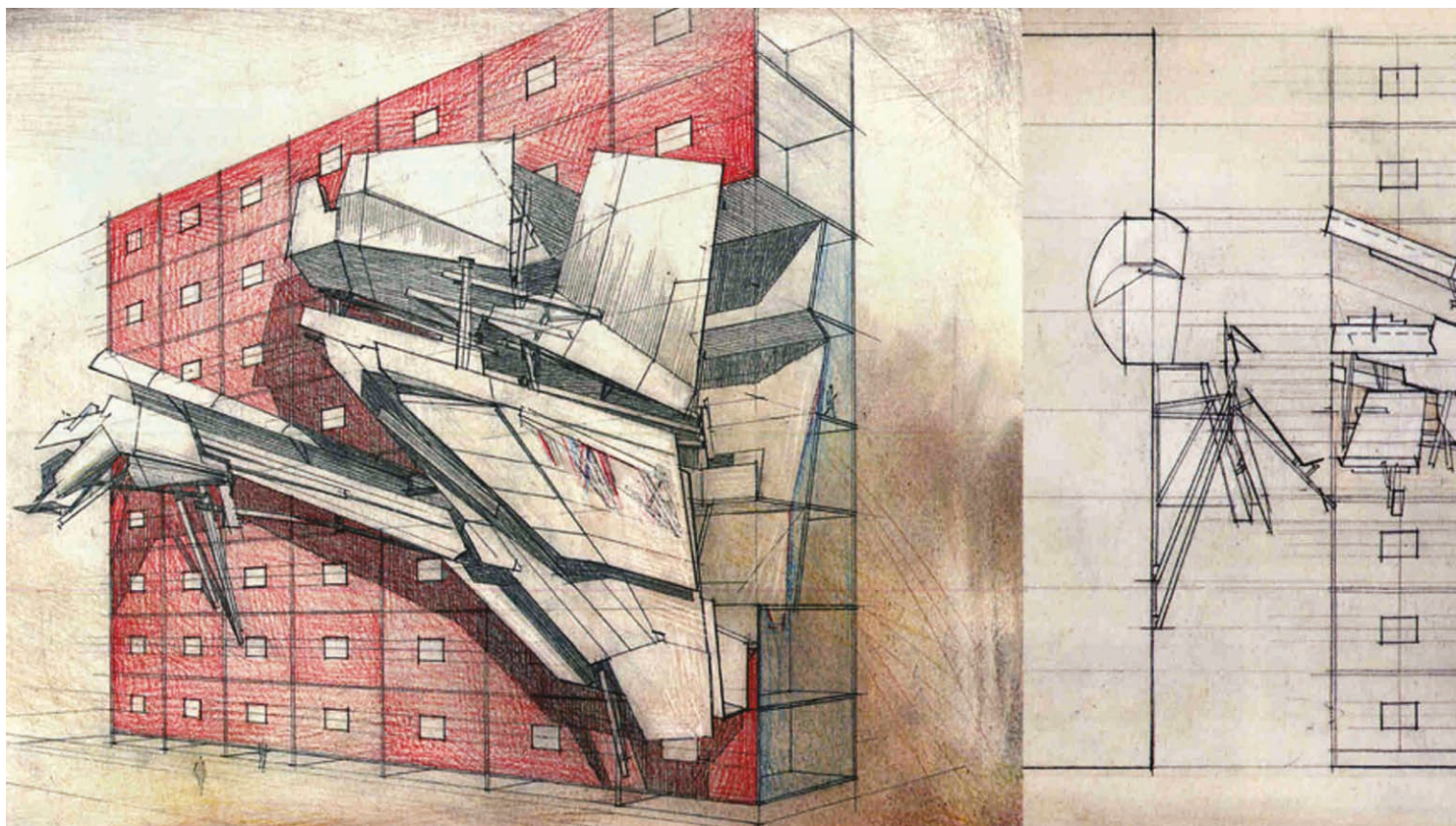
W ramach szeroko zakrojonych obchodów jubileuszu zorganizowano wystawę (31 maja – 2 czerwca 2019), która była prezentacją tworzonych wówczas projektów architektury wizjonerskiej, awangardowej, stanowiącej w tamtych latach utopiijną propozycję w stosunku do realiów życia codziennego. Na podstawie własnych doświadczeń i w nawiązaniu do międzynarodowych osiągnięć sztuki zaproponowano wtedy rozwiązania społeczne i adekwatne dla społeczeństwa czasów uprzemysłowienia. Stały się prototypami współczesnego budownictwa mieszkaniowego. Ich ówczesne radykale rozwiązania w wielu miejscach są obecnie standardem.

W nawiązaniu do tamtych radykalnych rozwiązań gospodarze obchodów jubileuszu szkoły postawili pytanie o przyszłość architektury i zaprosili do podjęcia ponownej próby zdefiniowania kwestii społecznej odpowiedzialności architektury i jej radykalnych metod eksperymentalnego kształtowania jako nowego podejścia odpowiadającego aktualnym potrzebom społecznym. W tym celu pod hasłem Festival Architektur Radikal odbyły się warsztaty studenckie współcześnie pojmowanego *radykalnego* budownictwa.

I tak 100 studentów w towarzystwie dziesięciu architektów pracowało na warsztatach z wykładami i konferencjami, radykalnie odnosząc się do tematu spotkania, projektując przestrzenie dla rozwiązań wizjonerskich i utopiijnych.

¹ <https://www.bauhaus-dessau.de/de/jubilaeum-2019/architektur-radikal.html>

² <https://www.bauhaus-dessau.de/de/stiftung/organe.html>

Włochy

Kolejny wariant „architektury radykalnej” odnosi się do radykalnych twórczych przemian w sztuce dokonujących się we Włoszech głównie na przełomie lat 60. i 70³. Fenomen formalnych transformacji designu dokonywał się pod wpływem procesów historycznych i przemian społeczno–kulturowych zachodzących wtedy we Włoszech. Ówczesna estetyczna metamorfoza designu dotyczyła przede wszystkim wzornictwa, architektury wnętrz warunkowanej również wzrostem konsumpcji. W zakresie architektury znaczenie zyskały działania radykalnych grup projektantów postrzeganych jak przejawy kontrkultury. Ten okres dotyczył schyłku lat 60. XX wieku. Radykalny ruch projektowy obejmował wielu artystów projektantów, w tym grupy architektów wywodzących się z Florencji: Superstudio (1967) i Gruppo 9999 (1968). Z Turynu pochodziła Sturm Group, w której byli Giorgio Ceretti, Pietro Derossi

i Riccardo Rosso, projektanci wystroju dyskotek zarówno Piper w Turynie (1966), jak i L'Altro Mondo w Rimini (1967). Włoskie dyskoteki były nazwane Pipers w nawiązaniu do pierwszego takiego miejsca, które otwarto w Rzymie w 1965 roku, zaprojektowanego przez Manilo Cavalla oraz Francesco i Giancarlo Capolei. W Mediolanie Ugo La Pietra zaprojektował Bang Bang (1968), dyskotekę przypominającą butik, zaś na toskańskim wybrzeżu Gruppo UFO zaprojektowała Bamba Issa (1969), dyskotekę inspirowaną historią Myszki Miki. Te pionierskie przestrzenie łączyły innowacje w sztuce, architekturze, muzyce, teatrze i również w dostępnej technologii.

W tym okresie przemian we Włoszech zorientowani społecznie, upolitycznieni architekci postrzegali dyskoteki jako nowy rodzaj przestrzeni do interdyscyplinarnych działań i możliwości nieskrępowanej kreacji. Niezadowoleni ze stanu ówczesnego nowoczesnego wzornictwa, twórcy dążyli między innymi do redefinicji natury archi-

³ <https://www.baumeister.de/radikale-architektur/>

tektury, nadania wagi zaawansowanej technologii, a także uwzględnienia populistycznych haseł społeczeństwa konsumpcyjnego⁴.

Wspomniane dyskoteki reprezentują niektóre zrealizowane przykłady architektury radykalnej. Zjawisko to trwało krótko, do połowy lat 70., a później większość zamknięto lub przekształcono w inne komercyjne przestrzenie.

Po wielkiej nowojorskiej wystawie w MoMa „Włochy: nowy krajobraz domowy” w 1972 roku⁵ radykalna architektura stała się uznana na całym świecie. Wiele opracowań naukowych i wydarzeń kulturalnych zostało poświęconych temu tematowi.

Także w 2016 roku w londyńskim Instytucie Sztuki Współczesnej odbyła się wystawa „Radykalna dyskoteka: architektura i życie nocne we Włoszech”⁶. Poświęcono ją odnotowanym związkom pomiędzy architekturą a życiem nocnym we Włoszech przełomu lat 60. i 70. ubiegłego wieku. Ekspozycja przypominała to stosunkowo mało znane zjawisko za pomocą archiwalnych zdjęć, rysunków architektonicznych, filmu, muzyki i artykułów z międzynarodowej prasy projektowej – kuratorzy wystawy⁷ przypomnieli o jego istnieniu.

Warto dodać, że powroty do wizjonerskich projektów z lat 60. dotyczą również innych grup twórczych działających w innych częściach Europy. I tak w 2016 roku we Frankfurcie w Deutschen Architekturmuseum DAM zaprezentowane zostały między innymi projekty grupy Archigram, w których przebija zainteresowanie nowymi technologiami, zmianami społecznymi i spektakularnymi kształtami⁸.

⁴ K. Lunz, *Response to Germano Celant's Essay "Radical Architecture"*, [w:] *Italy: the new domestic landscape achievements and problems of Italian design*, E. Ambasz (red), Museum of Modern Art, New York 1972, s. 380–387.

⁵ *Italy: the new domestic landscape achievements and problems of Italian design*, op. cit., https://www.moma.org/documents/moma_catalogue_1783_300062429.pdf.

⁶ *Radical Disco: Architecture and Nightlife in Italy, 1965–1975*, London, 8 /12/2015 – 10/01/2016. Informacja za: <https://archive.ica.art/whats-on/radical-disco-architecture-and-nightlife-italy-1965-1975>.

⁷ Współkuratorzy: dr Catharine Rossi (Kingston University London) i Sumitra Upham (ICA).

⁸ P.C. Schmal, P. Sturm, *Zukunft von gestern – Visionäre Entwürfe*

Przypomnienie tego dziedzictwa *Radical Design* stanowi tylko wycinek pojawiającego się znowu zainteresowania radykalną architekturą. W ramach takich nostalgicznych działań w rzymskim muzeum Maxxi przygotowano wystawę *Superstudio 50*⁹ z okazji 50. rocznicy założenia grupy Superstudio. Od kwietnia do września 2016 roku w retrospektywnym ujęciu przywołano tę jedną z najbardziej wpływowych grup włoskiej radykalnej architektury założonej w 1966 roku przez Adolfo Nataliniego i Cristiana Toraldo di Francia, do której dołączyli Gian Piero Frassinelli oraz bracia Roberto i Alessandro Magris i Alessandro Poli.

Na wystawie zgromadzono ponad 200 eksponatów, w tym najważniejsze rysunki, fotomontaże i instalacje z serii *The Continuous Monument* (1969), architektoniczne *Histogramy* (1969–1970) i *The Twelve Ideal Cities* (1971), które ukazały ewolucję grupy i jej efektywną działalność. Przypomniano projekty niegdyś uważane za krytyczne w stosunku do ówczesnej rzeczywistości, w których poprzez architekturę chciano oddziaływać na społeczeństwo. Były też próby ukazania relacji między życiem a twórczym, indywidualnym projektowaniem członków grupy. Oficjalnie grupa została rozwiązana na początku lat 80.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na jeden aspekt jej twórczości, zbieżny zresztą z charakterem twórczości innych, równolegle funkcjonujących architektów takich jak: Gaetano Pesce czy Ettore Sottsass. Podobnie jak wcześniej konstruktywiści starali się oni dowodzić, że nie należy przywiązywać wagi do faktycznego ukończenia budynku i realizacji koncepcji. Plany architektoniczne i urbanistyczne oraz polityka projektowania obiektów były istotne w działaniu samej idei, koncepcji i istnieniu projektu oraz podejściu do nowego sposobu bycia i działania odpowiadającego nowym potrzebom społecznym.

Dlatego też dużego znaczenia nabrały wizjonerskie projekty architektury przekazujące wybrane idee i przesłania. Czysto teoretyczne opracowania ilustrowały przekonania autorów o przyszłości architektury. W pracach

von Future Systems und Archigram. Yesterday's Future – Visionary Designs by Future Systems and Archigram, DAM Prestel, Munich 2016, http://www.philipp-sturm.de/zvg_publ_ps.pdf.

⁹ <https://www.maxxi.art/events/superstudio-50/>

Superstudio znalazła się na przykład seria *Nieustanny zabytek (The Continuous Monument)* z 1969 roku, w której kolejne prace przedstawiały utopijne propozycje dla Nowego Jorku, St. Moritz, a także elementy architektury na skalistym wybrzeżu oraz na rzece.

Lebbius Woods

Jeszcze inny rodzaj radykalizmu w architekturze proponował Lebbeus Woods. Był architektem wizjonerem, artystą i nauczycielem. Tworzył podziemne miasta, np. Berlin, Paryż, a jego utopijne wyobrażenia budowli były pełne fantazji, czasami poezji. Rysunkiem przedstawiał własny obraz świata wraz ze wszystkimi jego wadami, problemami i potrzebami. Podejmował zawsze aktualną tematykę, często odwołując się do najbardziej żywotnych wydarzeń, jak wojny, kataklizmy. Rysował budynki przeznaczone do stref zagrożonych sejsmicznie, które mogłyby przetrwać trzęsienia ziemi, oraz takie, których kształty przypominały owady. Nie przedstawił świata takim, jaki był, realnych obrazów rzeczywistości, ale stworzone futurystyczne formy, bardzo odległe od autentyczności i materialnego bytu. Postrzegał go jako obszar ciągle zachodzących procesów, wymagający permanentnych badań i wynajdywania nowych wartości, wyzwań w ewoluującej przestrzeni. Widział świat w stanie wojny i rysował miasta zdewastowane, zniewolone, budynki zniszczone i warianty ich odbudowy. Przejmujące ilustracje konstrukcji będących po jakiejś katastrofie nio-

śły przekaz o zagrożeniach i ich konsekwencjach.

W 1993 roku Woods był w Sarejewie w czasie trwających walk i tam właśnie stworzył własną koncepcję odbudowy¹⁰. Odrealnione kreacje miały prowadzić do radykalnej wersji odnowy *Radical Reconstruction* miasta wraz z elementami jego struktury. Uwagę skierował między innymi na obiekty takie jak budynek parlamentu i rząd elektrowni oraz na wybrane bloki mieszkalne uszkodzone w trakcie ostrzału artyleryjskiego. Później poddał analizie skalę i formę uszkodzeń. Na przedstawionych rysunkach poszczególne obiekty miałyby w dużej części zachowywać odcisk destrukcji, a powstałe ubytki Woods proponował wypełnić ekspresyjnymi konstrukcjami z powiększonych, stylizowanych zniszczonych fragmentów. Architekt w trakcie tworzenia nowego odbudowanego obiektu zachowywał fizyczne ślady i pozostałości destrukcji, które miały znaczenie dla autorskiej całości kompozycji i były niezbędną determinantą do tak rozumianej radykalnie odnowionej architektury.

Nowości w architekturze

Inny wariant architektury radykalnej to współczesne dokonania, które można nazwać awangardowymi lub raczej odważnymi kreacjami w zabytkowym otoczeniu. Przed wielu laty takim dokonaniem był Haas House w Wiedniu (Hans Hollain, 1990) czy Kunsthaus w Graz (Peter Cook, Colin Fournier, 2003). Warto dodać, że w Austrii nowoczesna architektura, nawet z pewną dozą ekstrawagancji, jest ceniona. Powstają inicjatywy lokalne, których celem jest promowanie nowej architektury i młodych architektów.

W tym nurcie mieści się architektura galerii Landesgalerie Niederösterreich (2019) w Krems zlokalizowanej w bezpośrednim sąsiedztwie budowli zabytkowych, przypominających o minionych czasach, ale z wielką wrażliwością wpasowana w taki zurbanizowany pejzaż. Stanowi ona połączenie historycznego centrum miasta z nabrzeżem Dunaju. Szerokie łuki budynku galerii zapraszają do wnętrza muzeum,

¹⁰ L. Woods, *War and Architecture: Three Principles*, Pamphlet Architecture 15, Princeton Architectural Press 2011, <https://lebbeuswoods.wordpress.com/2011/12/15/war-and-architecture-three-principles/>.

czteropiętrowego obiektu o powierzchni wystawiennej wynoszącej 3000 m². Muzeum połączone jest podziemnym przejściem z inną znaczącą realizacją konserwatorską Kunsthalle Krems¹¹.

Galeria zaprojektowana została przez biuro Marte. Marte Architects. O jego ekspresyjnej bryle i znaczeniu dla współczesnej architektury Kristin Feireiss, współzałożyciela Architecture Forum Aedes, berlińskiego centrum wystawiennicze prezentującego współczesną architekturę i urbanistykę, powiedziała, że „budynki marte.marte są minimalistyczne, ale pełne zmysłowych i haptycznych przeżyć; są monolityczne, ale rozwijają wielkie bogactwo przestrzenne. Są radykalne w swoim języku architektonicznym, ale harmonijnie wtapiają się w kontekst miejski i wiejski, w sąsiednie tradycyjne budynki oraz w otaczający krajobraz. Istotny aspekt, który również wyróżnia architekturę galerii Landesgalerie Niederösterreich, to otwarcie historycznego centrum miasta na Dunaj”¹².

Podsumowanie

Idea radykalizmu w architekturze wydaje się być wciąż aktualna. Jest bowiem przekraczaniem tradycji, tworzeniem oryginalnych jakości estetycznych, funkcjonalnych. Ich determinantą są nowości technologiczne, coraz nowsze materiały budowlane oraz zapotrzebowanie społeczne. Wielkie przełomy dokonane w architekturze ubiegłego stulecia pewnie szybko nie nastąpią w takiej skali i o takim zasięgu jak w początkach modernizmu. Niemniej jednak zmieniający się świat i tempo dokonywania wynalazków, zdobycze techniki i wyzwania związane z możliwościami zagospodarowania niepoznanych jeszcze obszarów, stwarzają architektom pole do działania i tworzenia nowych radykalnych projektów.

¹¹ Dawna fabryka tytoniu (1852) stała zaadaptowana na obiekt wystawienniczy Kunsthalle (1995). Projekt Adolfa Krischanitza łączy stary budynek dawnej fabryki z nowo powstałą salą wystawienniczą z salą wykładową. Stare i nowe budynki razem tworzą obiekt o wczesnym industrialnym charakterze. Wszystkie nowe uzupełnienia są łatwe do zidentyfikowania – zob. więcej: <https://www.kunsthalle.at/de/institution/architektur>.

¹²<https://www.lgnoe.at/de/museum/news/das-war-der-architektur-talk>